

RYS HISTORYCZNY I INWENTARYZACJA DENDROLOGICZNA ALEI LIPOWEJ W NADRYBIU, GMINA PUCHACZÓW

HISTORICAL OVERVIEW AND DENDROCHRONOLOGICAL INVENTORY LINDEN AVENUE IN NADRYBIE, PUCHACZÓW COMMUNE

Margot Dudkiewicz

Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie

Streszczenie. W artykule określono wartość historyczną i przedstawiono wyniki szczegółowej inwentaryzacji dendrologicznej alei lipowej w Nadrybiu, gmina Puchaczów. Aleja jest jedyną pozostałością po dawnym ośrodku dworskim istniejącym w tym miejscu w XIX wieku. Majątek był przez 111 lat własnością rodziny Bogdanowiczów. Na podstawie otrzymanych wyników złożono wniosek o uznanie alei za pomnik przyrody.

Abstract. The aim of this study was to determine historical and dendrological values and to present the results of a detailed tree inventory of linden alley in Nadrybie, Puchaczów commune. This alley is an only remnant of the old center court existing in this area in the nineteenth century. The estate was property of the Bogdanowicz family for 111 years. On the basis of results of the inventory, an application for recognition of the linden alley as a natural monument was placed.

Słowa kluczowe: aleja przydrożna, drzewostan, Nadrybie gmina Puchaczów

Key words: alley roadside, trees, Nadrybie, Puchaczów commune

WSTĘP

Aleje tworzone były już w starożytności, np. król Persji, Dariusz III, aby poprawić komunikację pocztową, kazał główne trakty obsadzić m.in. drzewami oliwnymi, w których cieniu gońcy mieliby okazję odpocząć i których owocami mogliby się posilić [Lemiechow 1905–1906]. Etymologia słowa aleja wywodzi się od francuskiego *allée* oznaczającego

Adres do korespondencji – Corresponding author: dr inż. Margot Dudkiewicz, Katedra Roślin Ozdobnych i Architektury Krajobrazu, Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie, ul. Głęboka 28, 20-612 Lublin, e-mail: margotdudkiewicz@o2.pl.

początkowo wyrównaną ścieżkę ogrodową, a potem drogę prowadzącą z rezydencji do ogrodu, wzdłuż której znajdowały się rabaty kwiatowe, rzadziej drzewa lub krzewy [Worobiec 2009]. Nasadzenia alejowe pojawiły się w Europie pod wpływem relacji podróżnika Marco Polo z wyprawy do Chin. Sadzenie drzew alejowych w Europie zalecał Andrea Palladio w dziele z 1570 roku *Cztery księgi o architekturze*, „ponieważ dają cień, ozdabiają podróż i rozweselają dusze”. W Europie Środkowej najstarsza zachowana aleja poza parkiem czy ogrodem została założona w latach 1615–1619 w Hellbrunn koło Salzburga, gdzie rosło 680 lip i dębów, z czego do czasów współczesnych przetrwało 13 lip.

W przeszłości powodami sadzenia drzew alejowych były:

- tworzenie osłony przed słońcem, wiatrem i śniegiem;
- względy militarne związane z przemarszami wojsk (aleje napoleońskie);
- poprawa orientacji w terenie;
- racje utylitarne, zwłaszcza w przypadku masowych nasadzeń drzew morwy (hodowla jedwabników) oraz drzew owocowych [Worobiec 2009, Sikora 2010].

Zapożyczoną z Anglii ideę zakładania szerokich pasów zadrzewień w latach dwudziestych XIX wieku propagował Dezydery Chłapowski. Pełniły one funkcje ekologiczne i zwiększały efekty ekonomiczne majątków [Chojnacka i Wilkaniec 2007].

Aleje przydrożne stanowią nieodłączny element krajobrazu kulturowego Polski. W XVIII i XIX wieku aleje z lip, kasztanowców i jesionów wytyczały główne drogi dojazdowe do pałaców i dworów. Z kolei wierzby i drzewa owocowe wyznaczały granice majątków.

MATERIAŁ I METODY

Nadrybie to duża wieś położona nad jeziorem o tej samej nazwie, w odległości 40 km na wschód od Lublina. Administracyjnie teren należy do gminy Puchaczów. Obecnie miejscowość składa się z trzech linii zabudowy o nazwach Nadrybie Dwór, Nadrybie Ukaz i Nadrybie Wieś. W Nadrybiu Dwór, jak wskazuje nazwa, znajdowała się niegdyś siedziba właścicieli dóbr – dwór Bogdanowiczów, po którym do dnia dzisiejszego pozostała jedynie aleja lipowa. Obok alei znajduje się kościół parafialny pod wezwaniem Matki Bożej Królowej Świata.

Nadrybie leży na skraju terenów objętych ochroną prawną – Poleskiego Parku Narodowego i Parku Krajobrazowego Pojezierze Łęczyńskie. Flora Poleskiego Parku Narodowego jest bardzo bogata i różnorodna. Dotychczas udokumentowano istnienie na jego obszarze 257 gatunków glonów, 175 gatunków mszaków i około 1000 gatunków roślin naczyniowych [Fijałkowski i Izdebski 2002]. Park Krajobrazowy Pojezierze Łęczyńskie charakteryzuje się podmokłymi terenami, licznymi jeziorami i torfowiskami.

Celem pracy było określenie wartości historycznej i dendrologicznej założenia alejowego w Nadrybiu, województwo lubelskie, a także przygotowanie uzasadnienia wniosku o wpis do rejestru zabytków.

Badania obejmowały kwerendę archiwalną dotyczącą obiektu oraz szczegółową inwentaryzację szaty roślinnej przeprowadzoną w lipcu 2010 roku. Drzewa i układ alei naniesiono na podkład geodezyjny metodą prostych prostopadłych współrzędnych mierzonych za pomocą dalmierza laserowego DISTO A5 firmy Leica. Dodatkowo drzewostan zlokalizo-

wano w terenie przy pomocy urządzenia pozycjonującego GPS DAKOTA z dokładnością do 3 m. Przy rozpoznawaniu gatunków posiłkowano się *Dendrologią* Senety i Dolatowskiego [2008]. Obwód pnia drzew mierzono na wysokości 1,3 m licząc od poziomu gruntu (pierśnica), z dokładnością do 10 cm. Średnicę rzutu korony drzew mierzono z dokładnością do 0,5 m. Przy określeniu wysokości drzew posłużono się metodą trygonometryczną.

Wzór karty dokumentacyjnej alei przyjęto z pewnymi modyfikacjami za opracowaniem Kubusa [2010]. W karcie wyróżniono następujące pozycje:

- położenie geograficzne i administracyjne alei, dane ewidencyjne;
- charakterystyka alei jako założenia – typ alei, jej długość i szerokość;
- charakterystyka drzew (liczba drzew, takson, podstawowe wymiary drzew i wiek);
- ocena stanu zachowania alei;
- analiza kompozycyjno-przestrzenną alei jako dzieła sztuki ogrodowej;
- analiza historyczna alei;
- załączniki (szkice alei, dokumentacja fotograficzna).

WYNIKI

Karta dokumentacyjna alei lipowej w Nadrybiu gm. Puchaczów

1. Położenie geograficzne i administracyjne alei, dane ewidencyjne
Geopozycja obiektu na mapach – długość i szerokość geograficzna w stopniach to:

N 51° 20' 30.7406" E 23° 3' 6.4998"

W 2010 roku aleja nie była objęta żadną formą ochrony prawnej. Właścicielem drogi jest gmina Puchaczów.

2. Charakterystyka alei jako założenia

Dwurzędowa aleja zlokalizowana jest przy drodze gminnej na osi północ-południe. Od zachodu sąsiaduje z gruntami rolnymi, od wschodu – z Parafią Rzymsko-Katolicką Matki Bożej Królowej Świata, od północy – z gospodarstwem rolnym i gospodarstwem agroturystycznym „Lipowe Zacisze”; od południa – z drogą gminną.

Szerokość alei wynosi 5 m, a długość 140 m. Nawierzchnia jest ziemna, umocniona kruszywem.

3. Charakterystyka drzew

Obecnie w alei rośnie 45 drzew dwóch gatunków: lipa drobnolistna *Tilia cordata* Mill. i jesion wyniosły *Fraxinus excelsior* L. Drzewa mają dużą wartość przyrodniczą. Wiek najstarszego drzewa (nr 1) ocenia się na 300 lat, jednak jego stan zdrowotny okazuje się zły i w dużym stopniu zaburzona jest statyka pnia. Wskazane byłoby usunięcie drzewa nr 21 z powodu licznych chorób grzybowych i zniszczeń mechanicznych. W koronach wszystkich drzew występuje duży posusz, który wymaga cięć sanitarnych. Wyniki zebrano w tabelach (tab. 1 i tab. 2).

4. Ocena stanu zachowania alei

Aleja zachowana w stanie dobrym. Obiekt jest jedynym świadkiem istnienia dawnego ośrodka dworskiego w wsi Nadrybie.

Tabela 1. Szczegółowa inwentaryzacja dendrologiczna lewej strony alei w Nadrybiu w 2010 roku
 Table 1. Detailed dendrological inventory of the left part of avenue in Nadrybie in 2010

Lp. No.	Gatunek Species	Obwód pnia na wysokości 1,3 m The girth at a height of 1.3 m cm	Wysokość Height m	Średnica korony The scope of the crown m	Uwagi i zalecenia Comments and recommendations
1	<i>Tilia cordata</i>	570	20	15	Pień pochylony w kierunku północnym. Odchylenie od pionu 40°. Na wysokości 4 m rozdzielony na 2 konary. Duży ubytek kominowy sięgający aż do korzeni. Suche gałęzie w koronie drzewa Creative leaning towards the north. Deviation from the vertical 40°. At a height of 4 m split into two branches. Big loss chimney all the way down to the roots. Dry branches in the crown of the tree
2	<i>Tilia cordata</i>	210	20	4	Pień pochylony w kierunku południowo- -wschodnim. Guzowate narośla Creative leaning towards the south-east. Nodular growths
3	<i>Tilia cordata</i>	210	19	5	Suche gałęzie w koronie drzewa Dry branches in the crown of the tree
4	<i>Tilia cordata</i>	230	19	6	Brak uwag No comments
5	<i>Tilia cordata</i>	160	18	5	Suche gałęzie w koronie drzewa. Guzowate narośla Dry branches in the crown of the tree. Nodular growths
6	<i>Tilia cordata</i>	380	23	8	Suche gałęzie w koronie drzewa. Guzowate narośla Dry branches in the crown of the tree. Nodular growths

Wycięcie z powodu
zagrożenia dla ruchu ludzi
i pojazdów w alei

The removal of the threat
to the movement of people
and vehicles in the alley

Cięcia sanitarne
Cutting health

Cięcia sanitarne
Cutting health

Cięcia sanitarne
Cutting health

7	<i>Tilia cordata</i>	260	20	6	Pień pochylony w kierunku wschodnim. Suche gałęzie w koronie drzewa Creative leaning towards the east. Dry branches in the crown of the tree	Cięcia sanitarne Cutting health
8	<i>Tilia cordata</i>	140	12	6	Suche gałęzie w koronie drzewa Dry branches in the crown of the tree	Cięcia sanitarne Cutting health
9	<i>Tilia cordata</i>	250	22	12	Brak uwag No comments	–
10	<i>Tilia cordata</i>	270	22	15	Brak uwag No comments	–
11	<i>Tilia cordata</i>	200	17	12	Guzowate narośla Nodular growths	–
12	<i>Tilia cordata</i>	150	15	6	Brak uwag No comments	–
13	<i>Tilia cordata</i>	250	22	6	Suche gałęzie w koronie drzewa. Guzowate narośla Dry branches in the crown of the tree. Nodular growths	Cięcia sanitarne Cutting health
14	<i>Tilia cordata</i>	280	22	15	Guzowate narośla Nodular growths	–
15	<i>Tilia cordata</i>	120	10	6	Pień pochylony w kierunku wschodnim pod kątem 20° Creative leaning towards the east at an angle of 20°	–
16	<i>Tilia cordata</i>	250	20	15	Suche gałęzie w koronie drzewa. Guzowate narośla Dry branches in the crown of the tree. Nodular growths	Cięcia sanitarne Cutting health
17	<i>Tilia cordata</i>	190	15	8	Suche gałęzie w koronie drzewa. Guzowate narośla Dry branches in the crown of the tree. Nodular growths	Cięcia sanitarne Cutting health

Tabela 1. cd.
Table 1. cont.

Lp. No.	Gatunek Species	Obwód pnia na wysokości 1,3 m The girth at a height of 1.3 m cm	Wysokość Height m	Średnica korony The scope of the crown m	Uwagi i zalecenia Comments and recommendations
18	<i>Tilia cordata</i>	330	23	15	Pień pochylony w kierunku zachodnim. Odchylenie od pionu 20°. Suche gałęzie w koronie drzewa. Guzowate narośla Creative leaning towards the west. Deviation from the vertical 20°. Dry branches in the crown of the tree. Nodular growths Cięcia sanitarne Cutting health
19	<i>Tilia cordata</i>	170	17	12	Suche gałęzie w koronie drzewa. Guzowate narośla Dry branches in the crown of the tree. Nodular growths Cięcia sanitarne Cutting health
20	<i>Tilia cordata</i>	230	20	15	Suche gałęzie w koronie drzewa Dry branches in the crown of the tree Cięcia sanitarne Cutting health
21	<i>Fraxinus excelsior</i>	90	12	6	Pień pochylony w kierunku zachodnim. Odchylenie od pionu 45°. Drzewo zaatakowane chorobą grzybową. Kora łuszczy się i odpada na pniu i konarach Dry branches in the crown of the tree Creative leaning towards the west. Deviation from the vertical 45°. Tree attacked a fungal disease. Bark peeling and on the trunk and limbs Drzewo do usunięcia Tree to be removed

Tabela 2. Szczegółowa inwentaryzacja dendrologiczna prawej strony alei w Nadrybiu w 2010 roku
 Table 2. Detailed dendrological inventory of the right part of avenue in Nadrybie in 2010

Lp. No.	Gatunek Species	Obwód pnia na wysokości 1,3 m The girth at a height of 1.3 m cm	Wysokość Height m	Średnica korony The scope of the crown m	Uwagi i zalecenia Comments and recommendations
22	<i>Tilia cordata</i>	210	21	15	Brak uwag No comments
23	<i>Tilia cordata</i>	220	21	15	Brak uwag No comments
24	<i>Fraxinus excelsior</i>	160	15	12	Suche gałęzie w koronie drzewa Dry branches in the crown of the tree Cięcia sanitarne Cutting health
25	<i>Tilia cordata</i>	140	9	6	Pień przycięty na wysokości 5 m. Pień pochylony w kierunku południowym. Liczne odrosty Trunk cut at a height of 5 m. Trunk leaning towards the south. Numerous suckers
26	<i>Tilia cordata</i>	270	23	10	Suche gałęzie w koronie drzewa. Guzowate narośla Dry branches in the crown of the tree. Nodular growths Cięcia sanitarne Cutting health
27	<i>Tilia cordata</i>	210	21	8	Suche gałęzie w koronie drzewa. Guzowate narośla Dry branches in the crown of the tree. Nodular growths Cięcia sanitarne Cutting health
28	<i>Tilia cordata</i>	200	20	8	Suche gałęzie w koronie drzewa. Guzowate narośla Dry branches in the crown of the tree. Nodular growths Cięcia sanitarne Cutting health
29	<i>Tilia cordata</i>	160	18	8	Brak uwag No comments
30	<i>Tilia cordata</i>	170	218	8	Guzowate narośla Nodular growths

Tabela 2. cd.
Table 2. cont.

Lp. No.	Gatunek Species	Obwód pnia na wysokości 1,3 m The girth at a height of 1.3 m cm	Wysokość Height m	Średnica korony The scope of the crown m	Uwagi i zalecenia Comments and recommendations
31	<i>Tilia cordata</i>	220	20	10	Brak uwag No comments
32	<i>Tilia cordata</i>	190	20	12	Pień pochylony w kierunku wschodnim. Guzowate narośla Creative leaning towards the east. Nodular growths.
33	<i>Tilia cordata</i>	280	22	12	Suche gałęzie w koronie drzewa. Guzowate narośla Dry branches in the crown of the tree. Nodular growths
34	<i>Tilia cordata</i>	110	10	5	Suche gałęzie w koronie drzewa Dry branches in the crown of the tree
35	<i>Tilia cordata</i>	240	20	12	Guzowate narośla Nodular growths
36	<i>Tilia cordata</i>	240	20	12	Guzowate narośla Nodular growths
37	<i>Tilia cordata</i>	230	22	10	Suche gałęzie w koronie drzewa. Guzowate narośla Dry branches in the crown of the tree. Nodular growths
38	<i>Tilia cordata</i>	230	22	10	Guzowate narośla Nodular growths
39	<i>Tilia cordata</i>	230	22	10	Brak uwag No comments

40	<i>Tilia cordata</i>	290	24	12	Brak uwag No comments	-
41	<i>Tilia cordata</i>	270	24	15	Suche gałęzie w koronie drzewa. Guzowate narośla Dry branches in the crown of the tree. Nodular growths	Cięcia sanitarne Cutting health
42	<i>Tilia cordata</i>	270	24	15	Pień pochylony w kierunku północnym. Suche gałęzie w koronie drzewa. Guzowate narośla Creative leaning towards the north. Dry branches in the crown of the tree. Nodular growths	Cięcia sanitarne Cutting health
43	<i>Tilia cordata</i>	190	17	12	Suche gałęzie w koronie drzewa. Guzowate narośla Dry branches in the crown of the tree. Nodular growths	Cięcia sanitarne Cutting health
44	<i>Tilia cordata</i>	340	24	15	Suche gałęzie w koronie drzewa Dry branches in the crown of the tree	Cięcia sanitarne Cutting health
45	<i>Tilia cordata</i>	240	20	12	Suche gałęzie w koronie drzewa. Guzowate narośla Dry branches in the crown of the tree. Nodular growths	Cięcia sanitarne Cutting health

5. Analiza kompozycyjno-przestrzenna alei jako dzieła sztuki ogrodowej

Typowa, dwurzędowa aleja dojazdowa do dawnego majątku. W celu poprawy estetyki i poziomu użytkowania alei konieczne jest poprawienie jej nawierzchni. Obecnie aleja służy jako droga dojazdowa do dwóch gospodarstw, w których prowadzona jest działalność agroturystyczna. Oś widokową alei lipowej w kierunku południowym zamyka szymbark kopalni w Nadrybiu, należącej do spółki Lubelski Węgiel Bogdanka.

6. Analiza historyczna alei

Pierwsze wzmianki o Nadrybiu pochodzą z XII wieku, kiedy wieś Naryb, wraz z Łęczną, Szpicą, Sewlodem i Ostawiszem, została darowana przez księcia Jakse z rodu Gryfów benedyktynom sieciechowskim [Leśniewska 2005]. W 1252 roku wieś Nadrybie należała do opactwa sieciechowskiego. W 1819 roku przeszła na własność Skarbu Królestwa Polskiego, po czym znalazła się w posiadaniu Zofii z Czartoryskich Zamoyskiej. W 1823 roku właścicielem dóbr został Marian Piramowicz. W 1833 roku w drodze podziałów rodzinnych dobra Nadrybie otrzymała Marianna Bogdanowiczowa, a po niej jeden z synów – Jan Bogdanowicz. Następnie Jan Bogdanowicz podzielił majątek między swoje dzieci, od których imion powstały nazwy okolicznych miejscowości: Janowica, Józefin, Stefanów, Bogdanka, Marynka. W 1863 roku Nadrybie było terenem walk powstania styczniowego, podczas którego bohaterstwem wsławił się młodszy brat Jana – Kazimierz Bogdanowicz. Po śmierci Jana Bogdanowicza w 1892 roku jego rodzina nadal mieszkała w starym, murowanym dworze w Nadrybiu, co trwało aż do I wojny światowej. Zła sytuacja materialna zmusiła rodzinę Bogdanowiczów do sprzedania swoich posiadłości Augustowi Krencowi – osadnikowi niemieckiemu [Chryć i in. 2010].

W *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego* z 1885 roku znajduje się informacja, że majątek Nadrybie składał się ze wsi i dóbr szlacheckich, a położony był w powiecie chełmskim, gmina Cyców, parafia Puchaczów. W Nadrybiu znajdowały się gorzelnia, wiatrak, cegielnia, „poprawna obora” i hodowla bydła rasy szwajcarskiej oraz znacznej wielkości pasieka. Do majątku należały folwark Nadrybie i folwark Józefina, wieś: Nadrybie, Majdan, Przymiarki, Ostrów, Zarobna, kolonie Nadrybie, Janowiec i Wólka. Folwark Nadrybie obejmował m.in. 301 ha gruntów ornych i ogrodów, 151 ha łąk, 196 ha pastwisk i 254 ha lasu. W folwarku były tylko 3 budynki murowane i 35 drewnianych.

W latach dwudziestych XX wieku na terenie ogrodu dworskiego w Nadrybiu, w pobliżu starej alei lipowej prowadzącej do dworu, została postawiona kaplica ewangelicka służąca kolonistom niemieckim, którzy zamieszkiwali wieś. Dwór z ogrodami i częścią gospodarstwa przeszedł w ręce niemieckiej rodziny Grottów. W okresie okupacji hitlerowskiej koloniści niemieccy zostali wysiedleni na zachód Polski. Opuszczone gospodarstwa zajęli mieszkańcy Nadrybia, ludność przesiedlona z województwa poznańskiego oraz repatrianci z za Buga. Po II wojnie światowej dwór kupiły rodziny Szelewickich i Dylewskich. W 1965 roku budynek został rozebrany [Chryć i in. 2010].

7. Załączniki

Wykonano dokumentację fotograficzną (ryc. 1 i 2), z uwagami o zabiegach pielęgnacyjnych, jakie należy wykonać w drzewostanie alei. Powstała w ten sposób dokumentacja została przekazana właścicielowi – gminie Puchaczów. We współpracy ze Szkołą Podstawową im. Jana i Kazimierza Bogdanowiczów w Nadrybiu ma zostać złożony wniosek o objęcie alei opieką konserwatora zabytków.

Ryc. 1. Aleja lipowa w Nadrybiu, gmina Puchaczów, w 2010 roku (fot. M. Dudkiewicz)
Fig. 1. The entrance to the avenue of lime in Nadrybie, Puchaczów commune, in 2010 (photo M. Dudkiewicz)

Ryc. 2. Widok na aleję lipową w Nadrybiu, gmina Puchaczów, w kierunku południowym, od strony gospodarstw rolnych w 2010 roku (fot. M. Dudkiewicz)
Fig 2. View of the linden alley in Nadrybie, Puchaczów commune, to the south, from the farm in 2010 (photo M. Dudkiewicz)

PODSUMOWANIE

Historyczna lipowa aleja w Nadrybiu, gmina Puchaczów, jest ważnym elementem krajobrazu kulturowego Polesia Lubelskiego. Podczas inwentaryzacji w 2010 roku oznaczono 44 lipy drobnolistne (*Tilia cordata*) i 1 jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*). Wyniki przeprowadzonej szczegółowej inwentaryzacji dendrologicznej obiektu wskazują na potrzebę wykonania prac pielęgnacyjnych w drzewostanie.

PIŚMIENNICTWO

- Chojnacka M., Wilkaniec A., 2007. Wybrane historyczne obsadzenia przydrożne w krajobrazie wielkopolskiej wsi i miasta. [W:] Przyroda i miasto. T.10. Wyd. SGGW Warszawa, 133–146.
- Chryć A., Gołębiowska A., Jędruszek L., Paryła M., Skoczylas A., Tołubińska H., Wróbel I., 2010. Z dziejów Nadrybia – okruchy wspomnień. Petit Lublin.
- Fijałkowski D., Izdebski K., 2002. Rośliny naczyniowe. [W:] Radwan S. (red.). Poleski Park Narodowy. Monografia przyrodnicza. Morpol Lublin, 103–114.
- Kubus M., 2010. Godne prawnej ochrony aleje przydrożne na Pomorzu Zachodnim. Cz. 2. Roczn. Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego 58, 71–78.
- Leśniewska E., 2005. Dobra Nadrybie i ich właściciele w latach 1833–1944. [w:] Studia z dziejów ziemian. Centrum Poligraficzno-Handlowe Lublin.
- Lemiechow A., 1905–1906. Obsadzanie dróg. Warunki powodzenia plantacji przydrożnych. Ogródnik Polski 11, 246.
- Palladio A., 1570. Cztery księgi o architekturze – przedruk red. M. Romanowa, Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa.
- Seneta W., Dolatowski J. 2008. Dendrologia. Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa.
- Sikora D., 2010. Problematyka zieleni historycznych dróg. Mat. III Konf. Zieleń Przydrożna, 16–17 września 2010, Poznań.
- Sulimierski F., Chlebowski B., Walewski W., 1885. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. VI. Wyd. „Wiek” Warszawa.
- Worobiec K., 2009. Wyjątkowy element krajobrazu: aleje przydrożne. [W:] Worobiec K., Liżewska I. (red.). Aleje przydrożne. Historia, znaczenie, zagrożenie, ochrona. Borussia Olsztyn, 19–23.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 24.03.2014